

СУТНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ЇЇ СПЕЦИФІЧНІ ОЗНАКИ

Павліченко Євгенія Володимирівна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

Бобошко Олена Миколаївна,

старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті проаналізовано різні підходи до визначення кримінальним законом і конкретизованих вироком суду заходів державного осуду та примусу. Встановлено ототожнення кримінальної відповідальності та покарання, зведення кримінальної відповідальності до застосування санкцій. Представлено розгляд кримінальної відповідальності як специфічних кримінально-правових відносин або як сукупності кримінально-правових, кримінально-процесуальних і кримінально-виконавчих відносин.

Стверджується, що найдоцільнішим може бути таке визначення: кримінальна відповідальність: як реальне покладання на особу, яка вчинила злочин, передбачених кримінальним законом і конкретизованих вироком суду заходів державного осуду і примусу. В окремих випадках кримінальна відповідальність може зводитися лише до державного осуду особи, яка вчинила злочин.

Означено, що на засадах кримінального права формується різнобічний осередок питань, пов'язаних із кримінальною відповідальністю, визначаються її форми, підстави та інші ознаки. Це утворює умови забезпечення законності, конституційних прав і свобод громадян.

Показано, що кримінальна відповідальність визначається як складне багатоаспектне явище. Корируючись з іншими видами юридичної відповідальності, вона виконує регулятивну, каральну, відновлювальну та виховну функції.

Встановлено, що найбільш поширеними визначеннями кримінально відповідальності є такі. Визначення кримінальної відповідальності як обов'язку відповісти за вчинення злочину кримінальним законодавством суспільно небезпечного діяння і стерпіти обмеження морального, матеріального та фізичного характеру. Розуміння кримінальної відповідальності як реального покладання на особу, що вчинила злочин.

Ключові слова: відповідальність, законність, кримінальна відповідальність, кримінальне право, кримінально-виконавчі відносини, проступок.

Pavlichenko Yevheniya, Boboshko Olena. The essence of criminal liability and its specific features

The article analyses different approaches to the definition of criminal law and the measures of state condemnation and coercion specified by the court verdict. Identification of criminal responsibility and punishment, reduction of criminal responsibility to the application of sanctions has been established. Consideration of criminal responsibility as specific criminal-legal relations or as a set of criminal-legal, criminal-procedural and criminal-executive relations is presented.

It is argued that the following definition may be the most appropriate: criminal responsibility: as a real application of measures of state condemnation and coercion on a person who committed the crime, provided by the criminal law and specified by the court verdict. In some cases, criminal responsibility can be reduced only to state condemnation of the person who committed the crime.

It is noted that on the basis of criminal law, a versatile centre of issues related to criminal responsibility is formed; its forms, grounds and other features are determined. This creates conditions for ensuring legality, constitutional rights and freedoms of citizens.

It is shown that criminal liability is defined as a complex multifaceted phenomenon. Adjusting to other types of legal responsibility, it performs regulatory, punitive, restorative and educational functions.

It has been established that the following are the most common definitions of criminal responsibility. Definition of criminal responsibility as the obligation to be responsible for the commission of a socially dangerous act prohibited by criminal law and to endure restrictions of a moral, material and physical nature. Understanding criminal responsibility as a real application towards the person who committed the crime.

Key words: responsibility, legality, criminal liability, criminal law, criminal-executive relations, misdemeanor.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку правової науки в Україні визначаються різнобічні проблеми сьогочасного кримінального права. У його системі провідне значення належить кримінальній відповідальності, котра має прямий зв'язок із право застосовною діяльністю правоохоронних органів і суду, що створюють надійні умови практичної реалізації кримінальної відповідальності.

На засадах кримінального права формується різнобічний осередок питань, пов'язаних із кримінальною відповідальністю, визначаються її форми, підстави та інші ознаки. Це утворює умови забезпечення законності, конституційних прав і свобод громадян.

Кримінальна відповідальність визначається як складне багатоаспектне явище. Корируючись з іншими видами юридичної відповідальності, вона виконує регулятивну, попереджувальну, каральну, відновлювальну та виховну функції.

Поміж того, достеменно визначення особливостей кримінальної відповідальності створює умови відвертати погіршеності у правозастосуванні правоохоронних органів і суду, адже саме їх учасники забезпечують практичну реалізацію настанов закону про кримінальну відповідальність.

Саме тому постійне поліпшення вітчизняного закону про кримінальну відповідальність безумовно буде сприяти підвищенню рівня законодавчої технології та забезпечувати правильне застосування кримінально-правових норм.

Не дивлячись на те, що в рамках сучасної кримінально-правової науки сформо-

вано багато термінів, норм та інститутів, котрі з часом стають більш широко дослідженими, проблеми кримінальної відповідальності залишається найбільш актуальними питаннями сучасності.

Метою статті є вивчення сучасних міркувань науковців у галузі кримінального права щодо проблеми кримінальної відповідальності в Україні.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. Поняття кримінальної відповідальності і форми її реалізації досліджували такі вчені, як І. Богатирьов та А. Савченко, Ю. Баулін, А. Головін, В. Гришук, О. Козаченко, О. Козаченко,, О. Мусиченко, І. Митрофанов, В. Момотюк, М. Мельник та М Хавронюк, Ю. Пономаренко, О. Титаренко, автори В. Тацій, В. Борисов та Л. Демидова, інші.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових досліджень показав, що найбільш поширеними визначеннями кримінальною відповідальності є такі.

1. Визначення кримінальної відповідальності як обов'язку відповісти за вчинення забороненого кримінальним законодавством суспільно небезпечного вчинку і стерпіти обмеження морального, матеріального та фізичного характеру [3].

2. Розуміння кримінальної відповідальності як реального покладання на особу, що вчинила злочин, передбачених кримінальним законом і конкретизованих вироком суду заходів державного осуду та примусу [4].

3. Ототожнення кримінальної відповідальності та покарання, зведення кримінальної відповідальності до застосування засобів впливу [5].

4. Розгляд кримінальної відповідальності як специфічних кримінально-правових відносин або як сукупності кримінально-правових, кримінально-процесуальних і кримінально-виконавчих відносин [6].

Із нашої точки зору, найдоцільнішим може бути таке визначення кримінальної відповідальності: кримінальна відповідальність є найбільш суворим видом правової відповідальності, вона передбачає державний осуд особи, котра здійснила протиправний проступок, оскільки вирок виноситься від імені держави, вона покладається лише судом і лише звинувачувальним вирок, що вступив у законну дію.

Іншими словами, кримінальна відповідальність – це реальне покладання на особу, яка вчинила злочин, передбачених кримінальним законом і конкретизованих вирок суду заходів державного осуду і примусу. В окремих випадках кримінальна відповідальність може зводитися лише до державного осуду особи, яка вчинила злочин.

Отже, відповідно до закону поняття кримінальної відповідальності визначається як обґрунтований нормами кримінального закону обов'язок особи, яка вчинила злочин, піддатися дії кримінального Закону, який передбачає заборону цього злочину.

Визначаючи кримінальну відповідальність, слід виходити з того, що вона є одним із видів юридичної відповідальності.

Розрізняють такі цілі юридичної відповідальності: загальну спорідненість правопорушення; покарання правопорушника; вплив на свідомість правопорушника; моральну перебудову особистості; формування в людини, яка порушила норми права, настанови на правомірну поведінку надалі; виховний вплив на інших людей з метою попередження правопорушень з їхнього боку. Це збігається із ціллю кримінальної відповідальності.

Мета юридичної відповідальності визначає її функції – головні напрямки юридичного впливу як на правопорушника, так і на інших осіб, з метою захисту правопорядку і виховання суб'єктів права, що скоїли чи можуть скоїти правопорушення.

У науці кримінального права немає однозначності в розумінні кримінальної відповідальності: одні автори порівнюють її з кримінальним покаранням; другі

визначають кримінальну відповідальність як певного роду обов'язок; треті представляють її як конкретні кримінально-правові відносини; четверті означають кримінальну відповідальність як реалізацію санкції кримінально-правової норми; п'яті встановлюють кримінальну відповідальність засудженням винного обвинувальним вирок суду за вчинений злочин з признанням покарання або без нього, тощо [7; 8; 9; 10; 11; 12; 14].

Поняття кримінальної відповідальності повинно відповідати відповідним рисам юридичної відповідальності і разом із тим характеризуватися своїми видовими, відмінними ознаками. Цими ознаками є такі:

1. Кримінальна відповідальність являє собою реальну соціальну взаємодію спеціальних органів держави і особи, яка визнана винною у вчиненні злочину, внаслідок чого ця особа має перенести певні позбавлення.

2. Обов'язковою ознакою кримінальної відповідальності є державне примушування, яке знаходить своє вираження передусім в засудженні злочинця і його діяння обвинувальним вирок суду, а також в покладенні на винного додаткових позбавлень і обмежень.

3. Вид і міра позбавлень особистого майнового або іншого характеру визначені тільки в кримінальному законі, передусім в дозволі статті Кримінального Кодексу, яка передбачає відповідальність за вчинені злочини.

4. На відміну від цивільно-правової відповідальності, де іноді можливо добровільне перенесення особою позбавлень майнового характеру, при кримінальній відповідальності вона завжди має вимушений характер, оскільки це пов'язано з діяльністю спеціально уповноважених органів держави.

5. Кримінальна відповідальність можлива лише за вчинення злочину, який виступає як підстава такої відповідальності.

З урахуванням викладеного кримінальна відповідальність – це вимушене перенесення особою, що вчинила злочин, державного засудження, а також позбавлень особистого, майнового або іншого характеру, які передбачені кримінальним законом і покладаються на винного спеціальними органами держави.

Кримінальна відповідальність визначається як практичне використання кримінально-правової норми, яке визначається в негативній оцінці судом поведінки особи, що вчинила злочин, і в застосуванні до неї заходів державного примусу; до змісту кримінальної відповідальності входять призначене судом покарання і його виконання.

Кримінальна відповідальність настає за провинний, суспільно загрозовий і протизаконний проступок; відображається у формі державного примусу; зазнає державного осуду і спричиняє негативні наслідки для злочинця; функціонує і запроваджується у рамках кримінальних правовідносин.

Кримінальні правовідносини проявляються об'єктивно і не мають залежності від суб'єктивного чинника, тобто від спрямувань посадових осіб та їх визначення в процесуальному порядку.

Кримінально-правові відносини з'являються з часу, коли особа вчинила злочин. Саме в цей час між особою і державою утворюється правовий зв'язок, який означається появою взаємних прав і обов'язків обох сторін правовідносин. Практичне застосування цих прав і обов'язків, що здійснюється в межах кримінально-правових відносин, на певній стадії їх становлення й породжує кримінальну відповідальність.

Непримушена кримінальна відповідальність виникає внаслідок доведення вини особи в законному порядку і встановлення її обвинувальним вироком. Таким чином, кримінальна відповідальність набуває форми свого реального існування після засудження особи судом за вчинений проступок і винесення обвинувального вироку.

Кримінальна відповідальність не може існувати поза кримінально-правовими відносинами, вона є наслідком їхнього виникнення. Змістом цих правовідносин є взаємовідносини їх суб'єктів із приводу прав та обов'язків, що визначаються нормами кримінального права.

Кримінальна відповідальність є несхожою з іншими видами юридичної відповідальності, такими як адміністративна, дисциплінарна тощо за такими ознаками:

1) за підставами застосування кримінальна відповідальність вживається лише

щодо особи, яка вчинила суспільно небезпечний проступок, що містить склад злочину, передбачений чинним законом України про кримінальну відповідальність;

2) за змістом відповідальності: кримінальна відповідальність містить в собі засудження вчиненого особою злочинного проступку і особи, яка його вчинила, оскільки вирок виноситься від імені держави, а при призначенні покарання – ще й державному примусі у вигляді позбавлення або обмеження прав і свобод засудженого, які встановлено у діючому законі України про кримінальну відповідальність. При застосуванні інших видів юридичної відповідальності, в тому числі й судом, державний примус у такому виді відсутній;

3) за суб'єктом застосування: кримінальна відповідальність застосовується лише судом, жоден інший орган не має права цього робити. Інші види юридичної відповідальності можуть застосовуватися як судом, так і іншими органами держави;

4) за порядком застосування: у Кримінальному процесуальному кодексі України встановлений спеціальний, чітко структурований порядок застосування кримінальної відповідальності, особливістю якого є поетапний процесуальний контроль цієї діяльності прокурором. Застосування інших видів юридичної відповідальності не передбачає такої деталізації та обов'язкового процесуального контролю прокурором;

5) за колом суб'єктів, щодо яких застосовується відповідальність. Кримінальна відповідальність має осібний характер, тобто вона застосовується лише щодо фізичної особи, винної у вчиненні злочину. Інші види юридичної відповідальності можуть застосовуватися у разі невинного вчинення особою правопорушення до юридичних осіб, а також до правотакиків фізичних та юридичних осіб.

Отже, кримінальна відповідальність – це специфічний кримінально-правовий інститут, у рамках якого здійснюється реагування держави на вчинений злочин, яке полягає в тому, що суд в обвинувальному вирокі здійснює засудження порушника у вигляді кримінально-правової заборони з обмеженням або позбавленням його певних благ, а правопорушник, усвідомивши сутність

засудження, морально переживає його.

Таким чином, кримінальну відповідальність доцільно розуміти як складне, двобічне явище. З одного боку, це засудження особи за вчинення нею злочину обвинувальним вироком суду з обмеженням чи позбавленням її законних прав та інтересів чи без такого, а з іншого – своєрідне терпіння такого засудження винним.

Зміст кримінальної відповідальності полягає в негативній оцінці вчиненого злочину і особи, яка його вчинила, з боку держави та її органів. Поняття кримінальної відповідальності означає свідчення дійсної взаємодії особи, яка вчинила злочин, і спеціальних органів держави. Кримінальна відповідальність настає за винне, суспільно небезпечне і протиправне діяння; відображається у формі державного примусу; супроводжується державним осудом і спричиняє негативні наслідки для злочинця; існує і реалізується у межах кримінальних правовідносин

Кримінальна відповідальність представляється як відгук на вчинення з боку особи правопорушення, яке характеризується найвищим ступенем суспільної небезпечності.

Виділяють різноманітні критерії класифікації кримінальної відповідальності,

Так, за критерієм суб'єкта, що реалізує кримінальну відповідальність у законодавчій або право застосовній діяльності, виділяють: а) кримінальну відповідальність, що законодавчо встановлена; б) кримінальну відповідальність, що визначена судом; кримінальну відповідальність, яка запроваджується спеціальними органами виконавчої влади держави.

За соціальними цінностями, на які посягає певна група злочинів, можна виділити таку кримінальну відповідальність: а) за злочини проти основ національної безпеки; б) за злочини проти життя та здоров'я особи; в) за злочини проти власності тощо.

За об'єктом – кримінальна відповідальність поділяється за: а) шпигунство; б) умисне вбивство; в) крадіжку; г) грабіж; д) розбій тощо.

За способом вчинення злочинів виділяється кримінальна відповідальність: а) за

насилені злочини; б) за ненасильницькі злочини; в) за злочини вчинені шляхом обману тощо.

За суб'єктом злочину: а) відповідальність за злочини, що вчинюються загальним суб'єктом; б) відповідальність за злочини, що вчинюються спеціальним суб'єктом.

За формою вини: а) відповідальність за умисні злочини; б) відповідальність за злочини, вчинені через необережність.

Найбільш визначальним у науці кримінального права є негативний або ретроспективний вид кримінальної відповідальності, що трактується як правовий наслідок реально вчиненого злочину.

Негативну або ретроспективну кримінальну відповідальність потрібно розглядати з позиції примусу, державно-примусового впливу, покарання, правового стану карання, засобу впливу, негативних наслідків, судимості тощо.

Отже, кримінальна відповідальність, будучи схожою на фундаментальному рівні з будь-яким іншим видом юридичної відповідальності, характеризується низкою особливих, притаманних лише їй, рис.

Висновки. Викладені вище положення дозволяють зробити висновок про те, що проблематика кримінальної відповідальності та її реалізація відносяться до найскладніших у теорії кримінального права України. Через багатогранність кримінальної відповідальності на даний час не існує однозначного розуміння її сутності.

Кримінальну відповідальність є найбільш суворим видом правової відповідальності, вона передбачає державний осуд особи, котра здійснила протиправний проступок, оскільки вирок виноситься від імені держави, вона покладається лише судом і лише звинувачувальним вироком, що вступив у законну дію.

Її зміст полягає в застосуванні до порушника передбаченого правовими нормами впливу за вчинення кримінального правопорушення. Будучи комплексним і системним феноменом, кримінальній відповідальності властиві відповідні підстави, види, форми та інші характеристики. Вона виконує регулятивну, каральну, відновлювальну та виховну функцію.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. з такими змінами. URL: zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр.
2. Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування : монографія / Тацій В.Я., Борисов В.І., Демидова Л.М. Київ : Право. 2017. 400 с.
3. Богатирьов І. Кримінальна відповідальність як сучасна проблема кримінального права України. І. Богатирьов, А. Савченко. *Кримінальне право*. 2016. № 2. С. 133–137.
4. Головін А.С. Кримінальна відповідальність в контексті сучасних тенденцій відправлення правосуддя. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 11-12 жовтня 2012 р.)* / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2012. С. 14–25.
5. Грищук В.К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини : монографія. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2012. 736 с.
6. Козаченко О.В. Дефініція кримінальної відповідальності. Новітні кримінально-правові дослідження. Миколаїв : Іліон, 2016. 420 с.
7. Кримінальна відповідальність та форми її реалізації : підручник / О.В. Козаченко, О.М. Мусиченко, О.М. Сидоренко та ін. ; за ред. професора О.В. Козаченка. Миколаїв : Іліон. 2015. 142 с.
8. Митрофанов І.І. Вчення про механізм реалізації кримінальної відповідальності : монографія. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О.В., 2012. 448 с.
9. Митрофанов І.І. Кримінально-правові засоби впливу у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. *Застосування кримінального законодавства органами внутрішніх справ: проблеми теорії і практики : матеріали всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Дніпропетровськ, 31 травня 2012 р.)* / упоряд. В.В. Шаблистий. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2013. С. 35–37.
10. Момотюк В.О. Поняття кримінальної відповідальності у доктрині кримінального права. *Матеріали III Міжнародного молодіжного наукового юридичного форуму, м. Київ, Національний авіаційний університет, 14-15 травня 2020 р.* Тернопіль : Вектор. 2020. С. 339–341.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. За ред. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор». 2019. 1384 с.
12. Пономаренко Ю.А. Кримінальна відповідальність, покарання та інші заходи кримінально-правового характеру в системі кримінально-правових наслідків вчинення злочину. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності: Матеріали міжнар.наук.-практ.конференції 8-9 жовтня 2015 року.* Харків : Право, 2015. 528 с.
13. Титаренко О.О. Окремі питання кримінальної відповідальності за незаконне збагачення в контексті (ст. 368-2 КК) та декларування недостовірної інформації (ст. 366-1 КК). Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 9 груд. 2016 р.) / ред. кол. : В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ., 2016. 476 с.
14. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності. Матеріали наукового полілогу / Баулін Ю.В., Пономаренко Ю.А. Харків: Право, 2018. 208 с.